

UOT 332.12:336.225.6 (479.24)

Regional inkişafın vergi tənzimlənməsi məsələləri

Rzaev Pərviz Qafar oğlu*
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi - Regionlarda sahibkarların və əhəlinin iqtisadi fəallığının stimullaşdırmasının vergi tənzimlənməsi məsələlərinin tədqiqi.

Tədqiqatın metodologiyası - sistemli yanaşma, müqayisəli təhlil.

Tədqiqatın nəticələri - regional inkişafın vergi tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi, səmərəli mexanizmlərin tətbiqinin dəstəklənməsi istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflərin verilməsi.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri - regional inkişafda vergi tənzimlənməsi mexanizminin strukturunun daha geniş araşdırılması tələb olunur.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti - regional inkişafın vergi tənzimlənməsi mexanizminin səmərəliliyinin yüksəldilməsi tədbirlərinin hazırlanmasında elmi mənbə kimi istifadə.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - regional inkişafda vergi tənzimlənməsinin stimullaşdırıcı rolunun artırılması istiqamətlərinin müəyyən edilməsi və elmi cəhətdən əsaslandırılması.

Açar sözlər: *regional iqtisadiyyat, vergi tənzimlənməsi*

1. Giriş

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sosial-iqtisadi inkişaf problemlərinin həlli iqtisadiyyatın regionlar üzrə təşkilinin həyata keçirilməsi zərurətini doğurur. Bu baxımdan respublikamızda da həyata keçirilən iqtisadi islahatların demək olar ki, hamısı

*Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzi, AZ1040. Bakı ş. Sabunçu rayonu, Bakıxanov qəs., Ü.Rəcəb küçəsi, 1.
perviz595959@mail.ru

regional iqtisadiyyatla bağlıdır. Son illərdə Azərbaycanda əsaslandırılmış regional siyasət aparılması, regional iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi və idarə olunması məsələləri həm nəzəri-metodoloji, həm də praktiki baxımdan xüsusi aktualıq kəsb etməyə başlamışdır. Bunun əsas səbəbi ölkəmizdə demokratik cəmiyyət quruculuğunun inkişafı və dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiyanın güclənməsi ilə əlaqədar olmuşdur.

Demokratik cəmiyyətin tələblərinə uyğun olaraq regional siyasət, regional inkişafın tənzimlənməsi və idarəetmə sisteminin təkmilləşməsi hazırda ölkəmizin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biridir. Bu vəzifə, bir tərəfdən Azərbaycanda demokratik dövlət quruculuğu, dövlət ərazi idarəetmə sisteminin inkişafı ilə, digər tərəfdən isə regionların inkişafında olan fərqlərlə bağlıdır.

Regional iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi və idarə olunması ilə əlaqədar nəzəri-metodoloji məsələlərin respublikamızın şəraitinə uyğun tədqiq edilməsi və öyrənilməsi xüsusilə vacibdir. Bu, birinci növbədə ondan irəli gəlir ki, ölkə ərazisi özünün təbii-iqtisadi zənginliyi ilə fərqlənir. İkinci, ərazinin ayrı-ayrı inzibati və iqtisadi rayonları təbii imkanlarına, istehsalın ixtisaslaşmasına, nəqliyyat-coğrafi şəraitinə, əhalinin istehsal təcrübəsinə görə fərqlənir. Üçüncü isə respublikada xalq təsərrüfatının nisbətən mürəkkəb ərazi strukturunun formalaşması olmuşdur. Bütün bunları nəzərə alaraq, səmərəli regional siyasətin, regional iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi və idarə olunması mexanizminin işlənib-hazırlanması və həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur.

Hər bir müstəqil dövlətin taleyüklü vəzifəsi ölkənin milli maraqlarından irəli gələn vergi siyasətinin elmi əsaslara malik strateji xəttini hazırlamaq, iqtisadi inkişaf konsepsiyasını müəyyən etmək və regional inkişafın tənzimlənməsi məqsədilə regionların potensialını onların reallaşdırılmasına yönəltməkdir. Bu baxımdan regional inkişafın vergi tənzimlənməsi məsələləri olduqca aktual bir mövzudur.

2. Regionların sosial-iqtisadi inkişaf xüsusiyyətləri

İqtisadi rayonlarımız potensialına, təbii sərvətlərinin miqyasına və çeşidinə, məşğulluq səviyyəsinə görə bir-birindən fərqlənirlər. İqtisadi, coğrafi və tarixi baxımdan iqtisadi rayonlarımızı fərqləndirən amillər aşağıdakılardır: İqtisadi-coğrafi mövqeyi, təbii şəraiti və ehtiyatları, əhalinin məskunlaşma səviyyəsi, regionun sahə və ərazi quruluşu, bazisi, inkişaf xüsusiyyətləri. Son illərdə regional inkişafın tənzimlənməsi dövlət siyasətinin prioritet istiqamətinə çevrilmişdir.

“Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramında (2004-2008)” və regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı qəbul edilmiş digər sənədlərdə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin uğurlu icrası ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında keyfiyyətə yeni mərhələnin başlanğıcını qoymuş, qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafına, yeni iş yerlərinin və müəssisələrin yaradılmasına, regionlarda

kommunal, xidmət və sosial infrastruktur təminatının həcmnin və keyfiyyətinin yüksəlməsinə təkan vermiş, sahibkarlıq mühitinin daha da yaxşılaşmasında, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşlarının artmasında, əhəlinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəlməsində və yoxsulluğun azalmasında mühüm rol oynamışdır.

Ölkədə iqtisadiyyatın diversifikasiyasına və onun dünya təsərrüfat sistemində səmərəli inteqrasiyasına, infrastruktur və kommunal xidmətlərin səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına, əhəlinin həyat səviyyəsinin davamlı olaraq yüksəldilməsinə nail olmaq məqsədi ilə regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı təsdiq edilmişdir. Kənd təsərrüfatına dövlət qayğısının və bu sahəyə birbaşa subsidiyaların artırılması, regionlarda emal müəssisələrinin yaradılmasına investisiyaların cəlb edilməsi, qeyri-neft, qeyri-xammal sənaye sahələrinin, turizmin inkişafının təmin edilməsi 2009-2013-cü illərdə qarşıda duran prioritet istiqamətlər hesab olunur [2].

Regional inkişafın vergi tənzimlənməsi məqsədilə vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində qarşıdakı illərdə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur [6, 7]:

- vergi dərəcələrinin optimallaşdırılması;
- sahibkarlığın təşviqinə yönəlmiş vergi-gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılara tətbiq edilən vergi güzəştlərinin müddətinin uzadılması;
- sahibkarlara göstərilən vergi xidmətinin yaxşılaşdırılması və əhatə dairəsinin genişləndirilməsi üçün kompyuter terminallarının və özəl vergi məsləhəti xidmətinin yaradılması.

Azərbaycan Respublikasında son illərdə aparılan uğurlu sosial-iqtisadi islahatlar nəticəsində ölkənin iqtisadi inkişafı ilə yanaşı büdcə sistemi də inkişaf etmiş və təkmilləşmişdir. Bazar münasibətləri şəraitində regional iqtisadiyyatın tənzimlənməsində dövlətin vergi sisteminin optimal siyasət altında nizamlanmasına böyük ehtiyac var. Respublikamızın müstəqillik qazandıqdan sonra iqtisadiyyatın bütün sferalarında olduğu kimi vergi sistemində də qanuna müvafiq addımlar atılmış, qanunverici, icraedici və s. orqanlar yaradılmışdır. Hər bir sahədə olduğu kimi məhz vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar da müvafiq islahat xarakterli tədbirlər görülmüşdür. Bu tədbirlər vergi qanunvericiliyimizin yaradılması, vergi sisteminin struktur tərkibinin yaradılması və onun təkmilləşdirilməsi ilə bağlı olan tədbirlərdir.

Müasir inkişaf mərhələsində regional siyasət və idarəetmə məsələləri bütün demokratik ölkələrdə aktuallıq kəsb edən məsələlərdən biridir. Azərbaycanda bu problem daha aktualdır. Bu mövzunu təhlil edərkən bir sıra nəticələr ortaya çıxır.

Hazırkı mərhələdə ölkə iqtisadiyyatının daha da inkişaf etdirilməsi istiqamətində qarşıda duran vəzifələrin yerinə yetirilməsi regionların inkişafının sürətləndirilməsini, ölkənin sosial-iqtisadi problemlərinin həllində sahibkarlığın rolunun artırılmasını, bu istiqamətdə dövlət qayğısının genişləndirilməsini və ən əsası

regionlarda sahibkarlığın inkişafı sahəsində mövcud potensialın reallaşdırılmasını tələb edir. Bu baxımdan qeyd etmək lazımdır ki, regionların maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və sahibkarlığın regional inkişafının sürətləndirilməsi bu gün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdəndir. Məhz sadalanan vəzifələrin həyata keçirilməsi istiqamətində mühüm sənəd olan regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı regional iqtisadiyyatın və sahibkarlığın daha intensiv inkişafına münbit şərait yaratmışdır. Bu isə regionlarda vergi ödənişlərinin ümumi daxilolmalardakı payının artmasına müsbət təsir göstərmişdir [5, 7].

3. Regional inkişafda vergi tənzimlənməsinin rolu

Vergilərin təsərrüfat fəaliyyətinə tənzimləyici təsiri çoxcəhətlidir. Vergi tənzimlənməsinin mahiyyəti təkrar istehsal proseslərinə istənilən müdaxilənin iqtisadi baxımdan məqsədyönlü və əsaslandırılmış olmasından ibarətdir. Müxtəlif dövlətlərdə tənzimləmədə istifadə olunan vergi metodlarına aşağıdakıları aid etmək olar: vergi ödənişinin təxirə salınması, vergi tətili, vergi investisiya krediti, vergi amnistiyası, vergi dərəcələrinin seçilməsi və təyini, vergi bazasının azaldılması, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması və s.

Müvafiq əsasların olduğu halda vergi ödənişlərinin ödənilmə müddətinin dəyişdirilməsindən ibarət olan vergi investisiya krediti daha perspektivli vergi metodu hesab olunur. Elmi-tədqiqat və sınaq-konstruktor işlərinin (*ETSKİ*) aparılması, innovasiya fəaliyyəti, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı olan mühüm sifarişlərin icrası və digər belə fəaliyyət növləri vergi investisiya kreditinin tətbiqi üçün əsas hesab oluna bilər. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində qeyd olunan əsaslardan yalnız *ETSKİ* üzrə xərclər mənfəət vergisinin bazasının hesablanması zamanı gəlirdən çıxılan xərclərə aid edilir, yəni ölkəmizdə təsərrüfat subyektlərinin yalnız *ETSKİ* xərcləri vergi investisiya krediti hesab olunur. Bu isə kiçik və orta ölçülü müəssisələrin investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması üçün yetərli hesab oluna bilməz.

Vergi dərəcəsinin seçilməsi və təyini vergi tənzimlənməsinin xüsusi diqqət tələb edən metodudur. Vergi dərəcəsi vergi bazası ilə birlikdə təsərrüfat subyektlərinin büdcəyə ödəyəcəyi məbləği müəyyən edən əsas amildir. Vergi dərəcəsinin optimal səviyyəsi elə olmalıdır ki, həm təsərrüfat subyektlərinin maliyyə dayanıqlığının, ödəmə qabiliyyətinin və mənfəətliliyinin, həm də dövlətin fiskal maraqlarının təmin olunmasına şərait yaratsın.

Praktikada vergi tənzimlənməsi əsasən vergi güzəştləri və vergi sanksiyaları vasitəsilə həyata keçirilir. Bu üsulların qarşılıqlı və mütənasib formada tətbiqi vergi siyasətinin nəticəliliyinə ümid verir. Vergi güzəştləri sisteminə aşağıdakıları aid etmək olar: avans ödəmələrin ləğvi; ödənişin müraciət əsasında təxirə salınması; ayrı-ayrı vergi ödəyicilərinin vergilərdən azad edilməsi; vergi dərəcəsinin azaldıl-

ması və s. Vergi tənzimlənməsinin optimallığının əsas şərtlərindən biri də fərdi güzəştlərin azaldılmasıdır. Mal istehsalçısının bazara daxil olması şərtlərini və qaydalarını müəyyən edən coğrafi, siyasi, təbii-iqlim və digər amillər bu vergi güzəşti üçün iqtisadi əsas kimi qəbul oluna bilər. Dövlətin vergi siyasəti belə şərtlərin bərabərləşdirilməsində vergi güzəştləri ilə bərabər, mövcud iqtisadi potensialdan müstəqil şəkildə istifadə etmək imkanlarının yaradılmasından da istifadə edə bilər.

Vergi güzəştləri sistemi vergi sanksiyaları ilə qarşılıqlı surətdə əlaqəlidir. Vergi sanksiyalarına maliyyə (*cərimələr, peniyalar, verginin ödənilməmiş hissəsinin ödənilməsi və s.*) və inzibati sanksiyalar aid edilir. Vergi sanksiyalarının tərkibi vergi pozuntusunun növündən asılıdır. Maliyyə sanksiyaları təsərrüfat subyektlərinə, inzibati sanksiyalar isə təsərrüfat subyektinin məsul şəxslərinə tətbiq olunur.

Vergi tənzimlənməsinin güzəştlər və sanksiyalar vasitəsilə tətbiqinə zərurət sosial-iqtisadi və siyasi-ictimai dəyişikliklərdən qaynaqlanır. Məhz vergi tənzimlənməsi üzrə məcmu tədbirlər bu dəyişikliklərin nəzərə alınması və onlara müvafiq reaksiyanın verilməsini təmin edir.

Vergi tənzimlənməsinin məqsədi dövlətin büdcə-vergi sahəsindəki maraqları ilə bərabər, vergi ödəyicilərinin də maraqlarının təmin olunmasından və ölkədə ümumi rifahın yüksəldilməsi üçün zəruri şəraitin yaradılmasından ibarətdir. Vergitutmanın tənzimlənməsi kompleks anlayış olaraq aşağıdakıları özündə ehtiva edir [9]:

1. Vergi orqanları əməkdaşlarının vergilər hesabına yaranan pul-maliyyə fondlarının formalaşdırılması üzrə fəaliyyəti;
2. Vergi yığımlarına və vergi orqanlarının fəaliyyətinə nəzarət.

Ölkədə iqtisadi vəziyyət dəyişdikcə vergi tənzimlənməsi də müəyyən təkmilləşdirmələrə məruz qalmalıdır. Vergi tənzimlənməsinin əsas vəzifələrinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- ❖ vergi daxilolmalarının mobilizə edilməsi ilə büdcə və büdcədən kənar fondların formalaşdırılması;
- ❖ vergi daxilolmaları üzrə qısa və uzunmüddətli proqramların tərtibi;
- ❖ vergitutma bazasının formalaşması və uçotu prinsiplərinin işlənməsi;
- ❖ vergilərin hesablanması üçün vergitutma bazasının düzgün müəyyən edilməsi;
- ❖ hüquqi və fiziki şəxslərin vergi daxilolmalarına nəzarət, vergidən yayınma hallarının üzə çıxarılması və təqsirkarların məsuliyyətə cəlb olunması.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində vergilər aşağıdakı radikal ictimai dəyişikliklər əminləndirilir [9]:

- büdcə gəlirlərinin və yerli idarəetmə orqanlarının maliyyə mənbəyi;
- dövlətin, sahibkarların və əhəlinin maraqlarının balanslaşdırılması vasitəsi.

Vergi tənzimlənməsi sahibkarların və əhəlinin iqtisadi fəallığını stimullaşdırmalıdır. Bu vəzifə vergi dərəcələrinin təyin olunması vasitəsilə həllini tapır. Vergi daxilolmaları dövlət xərclərinin ödənilməsi üçün kifayət qədər olmadıqda büdcə kəsiri yaranır ki, bu da öz növbəsində inflyasiyaya səbəb olur. Nəticədə pulun alıcılıq qa-

biliyyəti azalır, əhalinin və təsərrüfat subyektlərinin nəğd pul vəsaitləri qiymətini itirir. Əgər büdcə kəsirinin maliyyələşdirilməsi zamanı mobilizə edilmiş vəsaitlər səmərəli istifadə olunarsa və dövriyyə zamanı iqtisadi artıma səbəb olarsa, onda inflyasiya prosesləri qısamüddətli olur. Əks halda isə, büdcə kəsirinin maliyyələşdirilməsi iqtisadi disbalansın yaranmasına və inflyasiya proseslərinin güclənməsinə gətirir. Vergi tənzimlənməsində vergi dərəcələri ilə bərabər vergi güzəştləri sistemindən də istifadə olunur. Güzəştlər cəmiyyət üçün zəruri olan aşağıdakı fəaliyyət növlərini stimullaşdırır [4, 6]:

- sosial sahələrə investisiyalar;
- təbiətin qorunması və xeyriyyəçilik tədbirlərinə qoyuluşlar;
- yeni məhsulların istehsalı və s.

Vergi güzəştləri iqtisadi baxımdan əsaslandırılmış hədlər daxilində reallaşdırılmalıdır. Vergi güzəştləri bəzi hallarda təsərrüfatçılığın xalis səmərəliliyinin üzə çıxmasına mane olur [3, 8].

Verginin investisiya fəallığına təsiri təklif iqtisadiyyatının nümayəndələrindən biri, A.Laffer tərəfindən nəzəri olaraq sübuta yetirilmişdir. Vergitutmanın proqressivliyi və büdcə gəlirləri arasında asılılıq mövcuddur. Bu nəzəriyyə görə, vergi dərəcələrinin müəyyən hədlərə qədər yüksəlməsi əvvəlcə vergi daxilolmalarının artımına gətirir, sonra isə bu artım dayanır, bir müddət sonra isə büdcə gəlirlərində kəskin azalma baş verir. Bu nəzəriyyəyə əsasən iqtisadiyyatın stimullaşdırılması və investisiya fəallığının artırılması üçün vergi yükünün azaldılması fikir irəli sürülür.

Laffer təliminə görə sahibkarların və əhalinin gəlirlərinin büdcəyə ödənilən hissəsi 30%-dən çox olmamalıdır. Əgər vergi yükü 40-50% səviyyəsində olarsa, onda sahibkarların və əhalinin investisiya fəallığı azalır. Nəticədə həm dövriyyənin, həm də mənfəətin azalması baş verir ki, bu da sonda vergi bazasının və vergi daxilolmalarının azalmasına gətirir. Vergi tənzimlənməsi dövlətin büdcənin formalaşması və istifadə olunması üzrə kompleks idarəetmə tədbirləri ilə əlaqələndirilməlidir. Ərazilərə və iqtisadiyyatın əsas sahələrinə verilən güzəştlər iqtisadi inkişafa və əhalinin maddi rifahının yaxşılaşmasına təkan verir. Vergi tənzimlənməsinin idarə edilməsi prinsiplərinə aşağıdakıları aid etmək olar [6]:

- dövlətin və cəmiyyətin maraqlarının mütənasibliyinin təmin olunması;
- sahibkarlığın və investisiya fəallığının artırılması;
- iqtisadiyyatın strateji sahələri üzrə xüsusi tədbirlərin hazırlanması;
- maliyyə vəsaitlərindən məqsədyönlü istifadəyə və qanunvericiliyə riayət olunmasına nəzarət.

Praktika göstərir ki, vergitutmanın müəssisələr üçün nəticəsi vergi yükü ilə bərabər, onların ödəmə qabiliyyətlərindən, xərclərin səviyyəsindən kapitalın dövretmə sürətindən asılıdır. Maddi xərcləri az olan, kapitalın dövretmə sürəti isə böyük olan sahələrdə fəaliyyət göstərən sahibkarlar nəğd vəsaitlərin dövriyyəsi hesabına vergidən daha çox yayınmaq imkanlarına malik olmaqla (*pərakəndə ticarət*,

xidmət sferası və s.) digər sahələrlə müqayisədə daha əlverişli mövqeyə malikdirlər.

Korrektə edən vergi tənzimlənməsi alətləri sahibkarlıq fəaliyyətini, investisiyaları və içi qüvvəsini iqtisadiyyatın prioritet sahələrinə yönəldir, sahibkarlarla dövlətin maraqlarının mütənəsbibliyini təmin edir, ərazilərin iqtisadi inkişaf fərqlərini və əhalinin gəlirlər üzrə fərqlərini azaltmağa imkan verir. Ölkənin regionlarında vergi tənzimlənməsi mexanizminə aşağıdakıları aid etmək olar [8, 10]:

- ❖ strateji məqsədlərin və onlara nail olmaq üçün vəzifələrin müəyyən edilməsi;
- ❖ məqsədlərin sosial-iqtisadi problemlərin həllində əhəmiyyəti (*səmərəliliyi*) və nail olma müddətlərinə görə sıralanması;
- ❖ vergi tənzimlənməsinin optimal variantının seçilməsi;
- ❖ məqsədlərə mərhələlər üzrə nail olma.

Respublikamızda son zamanlar regionlar üzrə sosial-iqtisadi problemlərin həlli istiqamətində əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirilməsi regional inkişafda uğurlu nəticələrin reallaşmasına səbəb olmuşdur. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları vergidən azad edilmiş, Bakı şəhəri istisna olmaqla regionlar üzrə sadələşdirilmiş sistem üzrə 2% vergi dərəcəsi müəyyən edilmiş (*VM. maddə:220*), Nazirlər Kabineti tərəfindən ölkəyə idxal olunan bir sıra mal və avadanlıqların ƏDV və gömrük rüsumundan azad olunmasına dair qəbul edilən qərar (*25 yanvar 2011-ci il tarixli, 17 nömrəli*) qeyri-neft sektorunun inkişafına dövlət dəstəyinin daha da gücləndirilməsinə, eyni zamanda təsərrüfat və müəssisələrdə dövriyyə vəsaitinə qənaət edərək texnoloji yönümlü investisiyaların təşviq edilməsinə, rəqabətə davamlı məhsul istehsalına keçməyə, regionlarda formalaşmış kənd təsərrüfatı məhsulları emalı və istehsalını stimullaşdırmaqla regionların inkişafına, qeyri-neft sektorunda ixracın genişlənməsinə əlverişli şərait yaratmışdır [1].

4. Regionların vergi tənzimlənməsinin səmərəliliyinin təmin edilməsi

Cəmiyyət irəliyə doğru inkişaf etdikcə, ölkələr arasında inteqrasiya prosesləri, qarşılıqlı əlaqə və asılılıq artdıqca dövlətin regional iqtisadiyyata müdaxilə formaları da genişlənir və inkişaf edir. İqtisadiyyata müdaxilə həm sahə, həm də ərazi miqyasında müxtəlif metodlardan (*iqtisadi, inzibati, siyasi, mənəvi-psixoloji və s.*) istifadə etməklə həyata keçirilir.

Vergilərin tənzimləyici funksiyası hər şeydən əvvəl vergi mexanizmi vasitəsilə dövlətin vergi siyasətinin bu və ya digər vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə yönəldilmişdir.

Vergilərin tənzimləyici funksiyası konkret olaraq qeyd olunan bir neçə istiqamətdə (*alt funksiyalarda*) özünü göstərir: təşviqedici (*stimullaşdırıcı*), əks-təşviqedici və təkrar istehsal.

Vergilərin təşviqedici alt funksiyası bu və ya digər iqtisadi proseslərin inkişafının dəstəklənməsinə yönəldilir. Praktikada güzəşt və istisnalar vergi sistemi vasitəsilə

həyata keçir. Vergilərin tənzimləyici funksiyasının həyata keçirilmə mexanizmi aşağıdakılardır [4]:

1. Vergiqoyma sisteminin müəyyən edilməsi və dəyişdirilməsi;
2. Vergi dərəcələrinin müəyyən edilməsi, onların diferensiallaşdırılması;
3. Vergi istisna və güzəştlərinin verilməsi - dövlətin təsdiq etdiyi iqtisadi inkişaf strategiyasına uyğun olaraq məqsədli şəkildə istifadə etmək şərti ilə mənfəət və kapitalın bir hissəsinin vergidən azad olunması.

Konfliktin qarşısını alan qərarların qəbulu üçün aşağıdakı metodlardan istifadə etmək olar:

1. Resurs bazasının genişləndirilməsi metodu. İqtisadiyyatın balanslaşdırılması və iqtisadi artıma nail olmaqla vergitutma bazasının və nəticə etibarı ilə dövlətin maliyyə ehtiyatlarının artırılması.
2. Problemlı regionlar üçün əhəmiyyətli dərəcədə böyük qazancların təqdim edilməsi (*digər regionların itkilərinin az olması şərti ilə*). Bu metod lokal azad iqtisadi zonaların, ofşor mərkəzlərinin, elm şəhərciklərinin, sahibkarlıq zonalarının yaradılması ilə həyata keçirilir. Xarici ölkələrin təcrübəsi belə qərarın səmərəli olduğunu göstərir.
3. Konfliktin mənbəyinin azaldılması və ya ləğv edilməsi metodu. Regionların iqtisadi inkişafı vergi bazasının genişlənməsinə gətirir.
4. Əvəllər real görünən məqsədlərə nisbətən daha yüksək məqsədlərin təyin olunması.

Vergi tənzimləməsində optimal qərarların tapılması metodlarını aşağıdakı əlamətlər üzrə qruplara ayırmaq olar:

- məqsədlərə nailolma müddətinə görə;
- konflikt mənbəyinin bölüşdürülməsi üsuluna görə;
- zəngin və inkişaf etmiş regionların maraqları və ya dövlətin sabitliyi üzrə maraqların qorunmasının məqsədyönlülüüyü.

Araşdırmalara əsaslanaraq vergi tənzimlənməsinin metodoloji şərtlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- vergi təsirinin təşkilati-hüquqi forma və metodlarının, vergi tənzimlənməsi modelinin konseptual əsasının müəyyən edilməsi;
- iqtisadi tsiklin müəyyən mərhələsində cəmiyyətin tələbatına müvafiq olaraq vergi münasibətlərində düzəlişlər etməyə imkan verən çevik vergi mexanizminin formalaşdırılması;
- valyuta-maliyyə tənzimlənməsi də daxil olmaqla vergi tənzimlənməsinin büdcə, pul-kredit sistemləri ilə uzlaşdırılması.

Modern dövlətlərdə vergi sistemi vasitəsilə kiçik müəssisələrə, əlillərin qurumlarına, kənd təsərrüfatı istehsalçılarına, istehsala və geri qalmış regionlara kapital qoyan müəssisələrə və s. geniş miqyaslı vergi güzəştləri tətbiq edilir.

Regionlarda sosial-iqtisadi inkişafın kompleks təhlili onu sübut edir ki:

- Azərbaycan yaxın və uzaq gələcəyə hədəflənmiş və elmi cəhətdən əsaslandırılmış inkişaf strategiyasına malikdir;
- qloballaşan dünya iqtisadiyyatında baş verən proseslər, onların Azərbaycana təsiri obyektiv qiymətləndirilmiş, ölkədə müəyyən edilmiş strateji kursun reallaşması üçün səmərəli icra mexanizmi yaradılmışdır;
- respublikada yeni iqtisadi sistemin daha da təkmilləşməsinə, inkişafın davamlılığına, iqtisadiyyatın diversifikasiya edilməsinə xidmət edən qanunvericilik bazası yaradılmışdır;
- iqtisadi, siyasi, hüquqi və ümumiyyətlə, demokratik islahatların qarşılıqlı əlaqəli şəkildə həyata keçirilməsi, ölkənin iqtisadi qüdrətinin, maliyyə imkanlarının artdığı şəraitdə beynəlxalq maliyyə qurumları ilə əməkdaşlığın yeni keyfiyyət mərhələsinə keçilməsi təmin edilmişdir.

Tənzimləmə mexanizmlərinin optimallaşdırılması və məqsədlər üzrə idarəetmə texnologiyasının tətbiqi ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında vergi tənzimlənməsinin səmərəliliyini artırma bilər [9].

5. Regionların vergi tənzimlənməsinin optimallaşdırılmasının prioritetləri

Regional tənzimlənmənin idarə edilməsi strateji məqsədlərin qoyuluşu və bütün tənzimləmə vasitələrinin bu məqsədə yönəldilməsinin təmin edilməsindən ibarətdir. Bunun üçün vergi tənzimlənməsi, pul-kredit siyasəti, büdcə və sənaye siyasəti kimi vasitələr əlaqəli və mütənasib qaydada həyata keçirilməlidir. Bu zaman regionların iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə fərqliliyi və əhalinin gəlirlərin səviyyəsinə görə təbəqələşməsi ilə əlaqədar olaraq vergitutmanın səmərəliliyi prinsipi daha prioritet mövqedə olmalıdır.

Məhsuldar qüvvələrin regionlar arasında qeyri-mütənasib paylanması onların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsində kəskin fərq yaratmışdır. Belə ki, iqtisadiyyatın, xüsusilə sənayenin, infrastruktur sahələrinin əsas hissəsinin Abşeron iqtisadi rayonunda cəmləşməsi, onun digər regionlara nisbətən daha sürətlə inkişaf etməsi ilə yanaşı, regionlarda sosial-iqtisadi vəziyyətin uyğunsuzluğuna səbəb olmuşdur.

Vergi siyasətində vergilərin toplanması gərgin vəzifə olaraq qarşıda dayanır. Vergi daxilolmaları vergilərin tam ödənilməsi hesabına deyil, əsasən vergi bazasının genişlənməsi hesabına artır.

Bundan əlavə, vergi tənzimlənməsinin səmərəliliyinin artırılması üçün ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının nəzərə alan proqnozlaşdırma sisteminin yaradılması da zəruridir. Vergi proqnozlaşdırılmasında başqa ölkələrin müsbət təcrübəsindən milli iqtisadiyyatın xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla istifadə olunmalıdır.

Proqnozlaşdırmada orta statistik vergi ödəyicilərinin və gələcəkdə yaranacaq ödəyicilərin nəticələrinin nəzərə alınması olduqca mürəkkəbdir. Bundan başqa,

proqnozlarda müxtəlif vergitutma subyektlərinin qarşılıqlı təsirlərinin və asılılıqlarının nəzərə alınması məsələsi də mürəkkəbdir. İnkişaf etmiş ölkələrdə büdcə daxilomalarının mikroimitasiya modelləri daha çox tətbiq olunur. Belə metodların üstünlüyü ondan ibarətdir ki, onların tətbiqi zamanı real vergi ödəyicilərinin real məlumatları istifadə olunur. Belə məlumatların bir çoxu kommersiya sirri kimi qorunduğu üçün həmin metodlar yalnız dövlət orqanları tərəfindən istifadə oluna bilər. Mikroimitasiya modeli vergiqanunvericiliyini dəyişdirilməsinin əhaliyə və şirkətlərə təsirini əvvəlcədən müəyyən etməyə imkan verir. Bu modellərdə mövcud məlumatlar gələcək dəyişikliklər nəzərə alınmaqla ekstrapolyasiya olunur və gələcək daxilolmalar, vergilərin makroiqtisadi göstəricilərə təsiri hesablanır. Həmin modellər müxtəlif amillər nəzərə alınmaqla bütün vergi növləri üzrə tətbiq oluna bilər [9].

Keyfiyyətə yeni vergi tənzimlənməsinə keçid vergitutmanın idarəedilməsi sisteminin rasionallığından asılıdır.

Beləliklə, vergi tənzimlənməsinin idarə olunan olmasının, strateji vergi proqnozlaşdırılmasının və cari nəzarətin təmin olunması üçün aşağıdakılar tələb olunur:

- ❑ vergitutma məsələlərinə toxunan qanunların qəbulu zamanı onların Konstitusiyaya, Vergi Məcəlləsinə uyğunluğunun ekspertizası;
- ❑ vergi ödəyiciləri və vergi orqanları arasında yaranmış mübahisələrə ixtisaslaşmış məhkəmələrdə baxılması;
- ❑ vergi daxilolmalarının və bu sahədə planlaşdırılan dəyişikliklərin makroiqtisadi göstəricilərə təsirinin proqnozlaşdırılmasının şaquli təşkilati strukturunun yaradılması (*ərazi vergi orqanlarında analitik-informasiya bölmələrinin yaradılması və s.*)
- ❑ vergi ödəyiciləri barədə vahid informasiya bazasının yaradılması (*proqnozların reallığını və vergi ödəyicilərinə nəzarəti təmin etməyə imkan verir*).

Məlumdur ki, regionların vergilər vasitəsilə tənzimlənməsində vergi-büdcə balanslaşdırılması da mühüm rol oynayır. Dövlət büdcəsi iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin və idarəedilməsinin zəruri vasitəsidir. Ölkənin büdcə gəlirlərinin formalaşmasında vergilərin mühüm rolu vardır. Vergilər vasitəsilə iqtisadiyyatın tənzimlənməsi həyata keçirilir. Ona görə də Azərbaycan Respublikasının büdcə sistemi, regionların inkişafının tənzimlənməsində vergilərin rolu, habelə onun artırılması imkanları tədqiq edilmiş və mühüm nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edən nəticələr əldə edilmişdir.

Təbii ki, vergi dərəcələrinin dəyişdirilməsi konkret məqsədlər daşmalıdır. Əgər 6-7 il əvvəllə müqayisə etsək, görmək olar ki, ölkədə vergilərin sayı 14-dən 9-a endirilib, mənfəət vergisinin dərəcəsi, ƏDV-nin səviyyəsi, gəlir vergisinin yuxarı həddi aşağı salınmış, sadələşmiş sistem üzrə fərqli vergi dərəcəsi tətbiq edilməklə vergi dərəcəsi Bakı şəhəri istisna olmaqla aşağı salınmışdır. Yəni vergi dərəcələrinin müəyyən qədər aşağı salınması prosesi getmişdir. Azərbaycanda vergi yükü problemi də kəskin şəkildə aktuallıq kəsb etmir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, vergi ödəyi-

cisindən tutulan vergilər onun məcmu gəlirinin 30-40 faizindən çox olduqda iqtisadi fəallığın səviyyəsi aşağı düşür, ölkəyə qoyulan investisiyaların həcmi azalır [4; 6]. Son illər üzrə Azərbaycanda vergi yükünün səviyyəsinə diqqət yetirsək, bu göstəricinin 20 faiz həddini ötmədiyini görmək olar.

6. Nəticə

Azərbaycan Respublikasının rayonlarında mövcud imkanlardan səmərəli istifadə etməklə iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin inkişafında, istehsal müəssisələrinin fəaliyyətinin daha da genişləndirilməsində, ixrac yönümlü məhsul istehsalının stimullaşdırılmasında, yerli sahibkarlığın inkişafında vergi tənzimlənməsi mühüm rol oynayır.

Ölkədə həyata keçirilən sosial-iqtisadi dəyişikliklər bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun çevik vergi sisteminin formalaşdırılmasını tələb edir. Ölkədə həyata keçirilən vergi islahatı aşağıdakı ilkin prinsiplərə əsaslanmalıdır:

- vergi islahatının son dərəcə mülayim olması;
- vergi qanunvericiliyində edilən istənilən dəyişikliklərin hər bir vergi ödəyicisinə aydın olması;
- vergidən yayınma hallarının azalması ilə nəticələndiyinə, ölkədə investisiya üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına və gəlirlərin leqallaşdırılmasına səy göstərilməsinə səbəb olduğuna görə vergi dərəcələrinin son hədd səviyyəsində aşağı salınması;
- vergi islahatı aparılarkən onun digər sosial-iqtisadi siyasət tədbirləri (*pul-kredit, xarici iqtisadi əlaqələr və s.*) ilə uzlaşdırılması;
- növbəti vergi düzəlişlərinə başlamazdan əvvəl onların yaxın müddətdə verəcəyi səmərənin dəqiq müəyyənləşdirilməsi;
- istənilən vergi islahatının həyata keçirilməsi ölkənin vergi sisteminin konseptual əsaslarına uyğun olmalı, iqtisadiyyatın səmərəli inkişafını, habelə bütün təsərrüfat subyektlərinin və bütövlükdə əhəlinin sosial-iqtisadi maraqlarını nəzərə almalı və təmin etməlidir.

Deməli, vergi islahatının həyata keçirilməsi prinsiplərinin seçilməsi yalnız vergitutmanın optimallaşdırılması məqsədindən deyil, həm də ölkədə və o cümlədən regionlarda islahatların sosial və iqtisadi imkanlarından çıxış etməli və vergi yığımları sivil üsullarla aparılmalıdır. Vergi islahatı son nəticədə regionların iqtisadiyyatının səmərəliliyinin artırılmasını və bütövlükdə ölkənin ümumi iqtisadi inkişafını təmin etməlidir.

Dövlət yalnız fiskal funksiyanın yerinə yetirilməsində deyil, həm də dayanıqlı iqtisadi artımın təmin olunması məqsədilə işgüzar fəallığın artırılmasında da maraqlı olmalıdır. Bütövlükdə götürdükdə dövlət tənzimlənməsi sistemi iqtisadi və sosial siyasətin prioritetlərinin dəyişməsinə uyğun olaraq daim təkmilləşməlidir.

Aşağıdakı istiqamətlərə xüsusilə diqqət yetirilməlidir:

1. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının vergidən azad olunmasının, regionlarda sadələşdirilmiş sistem üzrə aşağı faiz dərəcəsinin tətbiqinin davam etdirilməsi,
2. Regionlarda yerli xammal və təbii sərvətlərə əsaslanan emal fəaliyyətini həyata keçirən hüquqi şəxslərin mənfəət vergisini ödəməkdən azad edilməsi,
3. Aqrar sektora ayrılan vəsaitlərin həcmi müəyyənləşdirilən zaman məhsulun strateji əhəmiyyət daşımaları nəzərə alınmalı, strateji məhsul yetişdirib onun emalının həyata keçirilməsini stimullaşdırmaq məqsədilə fermerlərə vergi güzəştlərinin tətbiqi istiqamətində qanunvericilik bazası təkmilləşdirilməlidir.

Bütün bunlarla yanaşı, hökumət vergi yükünün optimal səviyyədə saxlanması və vergi sisteminin liberallaşdırılması istiqamətində siyasət yürütməli, vergi dərəcələrinin perspektivdə aşağı salınması ilə bağlı qanunvericiliyə müvafiq dəyişikliklər edilməsini diqqətdə saxlamalıdır. Vergi siyasətinin bütün parametrlər üzrə optimallaşdırılması effektiv iqtisadi tədqiqatların, o cümlədən empirik tədqiqatların nəticəsində müəyyən edilə bilər. Bu baxımdan, büdcə-vergi siyasəti üzrə iqtisadi tədqiqat bazasının gücləndirilməsinə ciddi ehtiyac vardır.

Vergi-büdcə sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində xeyli işlər görülsə də bu sahədə müəyyən problemlər mövcuddur. Bu problemləri həll etmək üçün dövlət bir sıra iqtisadi qanunlar qəbul etməklə regional inkişafa daha effektiv zəmin yaratmalıdır. Dövlət büdcəsinin tənzimlənməsi və büdcə kəsirinin aradan qaldırılması üçün vahid büdcə-vergi siyasətinin aparılmasına böyük ehtiyac vardır. Vahid büdcə-vergi siyasətində, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə əsaslanmaqla yanaşı, milli, regional prinsiplər nəzərə alınmalıdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı: 2011, 292 s.
2. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” (2009-2013), Bakı, 2009.
3. Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı: “Nasi”, 2002, 447 s.
4. Kəlbəliyev Y.A. Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri. Monoqrafiya. Bakı: “Elm”, 2005, 468 s.
5. Mahmudova İ.M., Mahmudov M.M. “Region iqtisadiyyatının tənzimlənməsi”, Bakı 2001, 430 s.
6. Məmmədov F.Ə. və başqaları. Vergilər və vergitutma. Bakı: 2010, 512 s.
7. Nuriyev Ə.X. “Regional siyasət və idarəetmə”, Bakı: 2004, 348 s.
8. Nuriyev Ə.X. “Regional idarəetmənin əsasları”, Bakı: 2007, 428 s.

9. Бабашкина А.М. Государственное регулирование национальной экономики. М.: Финансы и статистика, 2007, 256 с. (*Babuşkina A.M. Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. M.: Maliyyə və ststistika, 2007, 256 s.*)
10. Самедзаде З.А. “Этапы большого пути - Экономика Азербайджана за полвека, её новые реалии и перспективы”, Баку: ЗНУРЛИАР”, 2004, 936 с. (*Səmədzadə Z.A. “Böyük yolun mərhələləri: yarım əsr ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatı, onun gerçəklikləri və perspektivləri”, Bakı: “NURLAR”, 2004, 936 s.*)

Рзаев Парвиз Гафар оглы

доктор философии по экономики,
Министерство по налогам Азербайджанской Республики

Вопросы налогового регулирования регионального развития

Аннотация

Цель исследования - исследование вопросов налогового регулирования, стимулирующих экономическую активность предпринимателей и населения в регионах.

Методология исследования - системный подход, сравнительный анализ.

Результаты исследования - совершенствование налогового регулирования развития регионов, выдвижение научно-обоснованных предложений по поддержанию эффективных механизмов.

Ограничения исследования - требуется более широкое исследование структуры механизма налогового регулирования регионального развития.

Практическая значимость исследования - использование в качестве научного источника при подготовке мер для повышения эффективности налогового механизма в регулировании регионального развития.

Оригинальность и научна новизна - определение и научное обоснование направлений по увеличению стимулирующей роли налогового регулирования - регионального развития.

Ключевые слова: *региональная экономика, налоговое регулирование.*

Rzaev Parviz Gafar oğlu

Ministry of Taxes of Azerbaijan Republic, Doctor of Philosophy in Economics

Questions of tax regulation of regional development

Abstract

Purpose - researches of questions of the tax regulation, stimulating economic activity of businessmen and the population in regions.

Design/methodology - the system approach, the comparative analysis.

Findings - perfection of tax regulation of development of regions, promotion of scientifically well-founded offers on maintenance of effective mechanisms.

Research limitations/implications - wider research of structure of the mechanism of tax regulation of regional development is required.

Practical implications - use as a scientific source by preparation of measures for increase of efficiency of the tax mechanism in regulation of regional development.

Originality/value - definition and a scientific substantiation of directions on increase in a stimulating role of tax regulation of regional development.

Keywords: *regional economy, tax regulation.*

JEL Classification Codes: E62, H21, R28

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 06.10.11.

Təkrar işləməyə göndərilmişdir: 12.10.11.

Çapa qəbul olunmuşdur: 27.10.11.